

УДК 159.9.07

М. В. Савчин

ПОВНОЦІННО РОЗВИНЕНА ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ЗДОРОВ'Я

Викладено методологічні положення для аналізу вершинних рівнів розвитку особистості. Представлено цілісну характеристику повноцінно розвиненої особистості, суть загальнолюдських якостей та особливостей її життя в контексті збереження духовного, душевного та фізичного здоров'я.

Ключові слова: здорова особистість, духовний потенціал особистості, душевний потенціал особистості, життєвий досвід, життя особистості, стиль життя, загальнолюдські здатності особистості.

Савчин М. В. Полноценно развитая личность и ее здоровье. Изложены методологические положения для анализа вершинных уровней развития личности. Представлена целостная характеристика полноценно развитой личности, суть общечеловеческих качеств и особенностей ее жизни в контексте сохранения духовного, душевного и физического здоровья.

Ключевые слова: здоровая личность, духовный потенциал личности, душевный потенциал личности, жизненный опыт, жизнь личности, стиль жизни, общечеловеческие способности личности.

Savchyn M. V. Valuably Developed Personality and His/Her Health. Methodological positions are inlaid for the analysis of vertex levels of development of personality. Integral description of the valuably developed personality is presented, essence of common to all mankind qualities and features of his/her life in the context of maintenance of spiritual, heartfelt and physical health.

Key words: healthy personality, spiritual potential of personality, heartfelt potential of personality, vital experience, life of personality, lifestyle, common to all mankind personal capabilities.

Постановка наукової проблеми та її значення. Теоретичний аналіз підходів авторів до аналізу душевного (психічного) [1–6; 9; 11; 14; 17–20; 26; 33] та духовного [15; 16; 21; 22; 27; 36] здоров'я особистості, аналіз психологічної практики з його збереження та зміцнення [7; 8; 10; 12; 13; 23–25; 28; 31; 32; 34; 37] та розгляд цього духовно-душевного феномену в контексті духовної парадигми [30; 35] дав змогу скласти характеристику повноцінно розвиненої особистості. Вирішуючи це завдання, ми відштовхувалися від таких методологічних положень: 1) здоров'я особистості потрібно розглядати в єдності духовного, душевного (психічного), власне особистісного та фізичного здоров'я; 2) здоров'я особистості проявляється у її стосунках з собою, з іншими людьми та світом; 3) життя особистості в цілісних

його проявах та її досвід – фундаментальний показник здоров'я повноцінно розвиненої особистості.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Схема характеристики повноцінно розвиненої особистості включає такі розділи: загальнолюдські якості та життя зрілої особистості. Розкриємо їх детальніше.

1. Загальнолюдські якості здорової особистості

1.1. Розвиненість духовного потенціалу

1.1.1. Вона має догматичну свідомість, у якій синергетично поєднано живе знання Бога та вічності і предметне знання світу цього. Її чистий розум просвітлений променями безпристрасного ума. Основним сенсом її життя є вдосконалення себе і світу. Вона постійно перебуває у пам'яті Божій, в її самосвідомості домінує зверненість до Бога, а не орієнтація на себе чи навколишній світ. У неї збігаються особиста свобода та необхідність, яка полягає в реалізації Промислу Божого щодо людини та світу. Над нею не царюють смерть і час. Вона прагне мати смиренне тіло, безпристрасну душу; у молитві, пості, смиренності, каятті долає плоть (тлінність тіла і пристрастність душі) як усе те, що перешкоджає дії Святого Духа в її душі.

1.1.2. Постійно переживає реальність трансцендентного, містичну єдність з Божественною Благодаттю та духовні стани віри в Бога, трансцендентної любові, свободи, стани безмовності та безпристрасності, каяття, чесноти. Постійно прагне до вдосконалення себе як образу Божого, що спрямовується до подоби Божої.

1.1.3. Систематично їй притаманні вершинні переживання (осмислення сенсу життя, життєвого шляху, своєї долі, ідеалу, свого щастя) та глибинні переживання (глибини свого Я, своєї неповторності, цілісності, ідентичності).

1.1.4. Має велику потребу в духовному (духовному зростанні, духовних переживаннях, духовних діях), прагне мати чисте сумління, творити добро для близьких людей і для загального блага, здатна любити.

1.1.5. Розуміє вічні цінності (добро–зло, моральне–неморальне, щастя–нещастя, вічне–минуше), завжди може відрізнити добре від злого, вічне від минушого, правильне від неправильного, загальнолюдське, особливе та індивідуально неповторне.

1.2. Розвиток головних людських здатностей особистості

1.2.1. Здатна любити людей, які поряд, життя і світ: її любов не просто взаємна, безкорислива, а й обов'язково – жертвна.

1.2.2. Їй притаманна внутрішня і зовнішня свобода та відповідальність, що передбачає: а) знання своєї необхідності, що пов'язана із вірою, добром, любов'ю; б) відносну незалежність від життєвої необхідності світу цього (від повсякденності); в) уміння обирати на користь добра, любові, свободи; г) поєднання свободи та відповідальності.

1.2.3. Внутрішньо налаштована на безумовне творення добра і неминучу боротьбу зі злом.

1.2.4. Володіє сенсом життя, свідомо відповідає на запитання «для чого я живу?», спроможна узгодити усвідомлений смисл з реальною спрямованістю життя та своїми внутрішніми ресурсами та схильностями, що означає: а) створення оптимістичного життєвого задуму та програми; б) охоплення свого минулого (переживати цінність прожитого життя та значення набутого життєвого досвіду); в) насичення теперішнього (відчуття повноти життя – цікаві завдання, цікаві події, подорожі тощо); г) щасливі очікування щодо майбутнього.

1.3. Володіння душевним (психічним) потенціалом

1.3.1. Має внутрішню визначеність (побудову особистісної ідентичності). Вона знає: а) чого хоче досягти в житті; б) що для цього слід робити; в) що може робити; г) свою місію на Землі; г) позицію у світі (позиція добра, любові, свободи і відповідальності, наполегливої праці); д) особистісну включеність у професію (Я-професійні цінності); е) прагнення до цілісності свого Я (внутрішнього світу).

1.3.2. Це самоактуалізована, самореалізована особистість.

1.3.3. Відкрита вона власним переживанням, своєму внутрішньому світу, вірить сигналам, що йдуть від її тіла, душі, від сумління і провидіння (віщих снів), бо перші сигналізуються про стан здоров'я і можливі недуги, другі – про сутність переживань, особливості мислення, особистісні властивості тощо, а треті – про сенс життя, про місію на Землі, про ідеал та гріхи.

1.3.4. Часто переживає тиху радість, почуття безпеки, адекватної ідентичності і впевненості в собі, що ґрунтуються на вірі в те, що вона існує, що вона є, на внутрішній потребі любові, прив'язаності, зацікавленості, єдності зі світом, що приходить на заміну бажанню мати, володіти, панувати над світом і таким чином бути рабом своєї власності.

1.3.5. Прагне пізнати себе, виявляє, коли необхідно, високу й адекватну самосвідомість, все глибше пізнає себе.

1.3.6. Вона високо оцінює себе, але їй не притаманна гординя.

1.3.7. Вона безпристрасна щодо себе, не «тікає» від себе, має об'єктивну самооцінку.

1.3.8. Прагне бути віч-на-віч із собою (говорить із собою на «ти»). Приймає і сприймає себе, своє «Я» з усіма його позитивами і вадами.

1.3.9. Вірить у власний авторитет, постійно працює на нього.

1.3.10. Має демократичний характер, що проявляється у стосунках з людьми.

1.3.11. Їй властива надзвичайно висока креативність (здатність до творчості у всіх сферах життя: навчання, праця, спілкування, стосунки, відпочинок, побут, власна ідентичність тощо). Вона підтримує та позитивно сприймає творчість інших людей.

1.3.12. Відсутні в неї нерозумні та суперечливі думки, деструктивні прагнення і наміри. У неї немає комплексів, неврозів, психозів, акцентуацій. Коли особистість одночасно здійснює протилежно спрямовані дії, їй не притаманні антагоністичні переживання, не реалізує протилежні ідеї та наміри.

1.3.13. Сила її Я проявляється у здатності сказати «ні» (коли вона не погоджується з позицією іншого), або «так» (коли вона погоджується з позицією іншого), вміє визнати свою помилку, попросити вибачення в разі негідного власного вчинку, вміє пробачити іншому, а також безумовно прийняти вибачення іншого, простити іншому.

1.3.14. Їй притаманна спонтанність, невимушеність, простота і природність, прагнення до справжності (автотентичності, собіподібності, конгруентності), вишуканість.

1.3.15. Усією душею, своїм глибинним єством (своїм внутрішнім «Я») відчуває свою належність до сім'ї, родини, території, на якій вона живе, до свого народу, до всього людства.

1.3.16. У неї відсутній культ матеріальних речей, але її життя матеріально забезпечене.

1.4. Володіння життєвим досвідом

1.4.1. Творить основи свого буття, де інтегрується індивідуальна буттєва доля та спільність (загальнолюдська доля), шукає опору в Божественній Благодаті та в інших людях.

1.4.2. Вона постійно збагачує досвід спілкування та взаємодії з людьми.

1.4.3. У стресовій ситуації здатна надати собі психологічну допомогу.

1.4.4. Завжди підтримує душевну рівновагу, уникаючи поганого спілкування, поганих думок, поганих людей, позбавляється поганих звичок.

1.4.5. Вона внутрішньо впевнена у правильності стратегії свого життя.

1.4.6. Постійно творить особистий життєвий досвід.

1.4.7. Творить власну історію, постійно наповнює її фізичним, психофізіологічним, психологічним, соціально-психологічним, моральним та духовним змістом, інтерпретує, тлумачить та розповідає її іншим.

1.4.8. Вміє регулювати власні внутрішні стани, діяльність та поведінку.

1.4.9. Трансцендентує (виходить за межі власного Я) у просторі, часі, у смисловій сфері.

1.4.10. Працює з особистим часом (здійснює взаємопереходи: минуле–сучасне–майбутнє–вічність, від повсякденності до неповсякденності), творить щасливу неповсякденність, конструктивно виходить із деструктивної (катастрофічної, стресової, конфліктної) неповсякденності.

II. Життя зрілої особистості

2.1. Цілеспрямованість життя

2.1.1. Уміє правильно ставити життєві цілі як чинники душевної молодості та активного довголіття, надає життю осмисленості, спрямованості та часової перспективи що означає: а) чітке уявлення про бажане майбутнє, наявність покликання, володіння способами та засобами його реалізації; б) усвідомлення основних етапів життєвого шляху та наповнення їх конкретним позитивним змістом; в) орієнтування в наявній інформації, знаходження резервів та ресурсів, необхідних для планування життя; г) попередження перетворення життя на «плавання за течією»; г) вдосконалення свого інтелекту (мислення, пам'яті, сприймання, уваги); д) осмислення людського життя як багатогранного і динамічного процесу, що містить багато альтернатив та можливостей; е) рішучість у здійсненні життєвих цілей та виборі засобів їх реалізації, наполегливість, цілеспрямованість, послідов-

ність у здійсненні задумів; є) у неї відсутні плани-проекти, що не мають реальної опори у минулому, теперішньому та майбутньому та не ґрунтуються на особистій відповідальності за їх реалізацію.

2.1.2. Здатна взаємодіяти з неповністю передбачуваним, що означає: а) створювати добре оточення (ситуації, умови, стосунки тощо); б) активно позитивно впливати на оточення; в) гнучко пристосовуватися до оточення, до ситуацій невизначеності, неочікуваних ситуацій; г) працювати над вирішенням життєвих завдань за умов нестачі інформації; ґ) справлятися з суперечливою та швидко оновлюваною інформацією; д) адекватно сприймати нові, незнайомі, неочікувані ситуації та розглядати їх як стимул для творчого розвитку; е) перетворювати умови, що заздальгідь не відповідають розробленим планам.

2.1.3. Її життя цікаве та емоційно насичене та наповнене смыслом. Вона вважає, що гедоніст живе сьогоднішнім днем, незадоволений життям, хоч йому можуть надавати сенсу спогади про минуле або спрямованість на майбутнє.

2.1.4. Високо оцінює пройдений етап життя, відчуває його продуктивність та осмисленість, задоволена самореалізацією, має виражене відчуття успішності.

2.1.5. Відчуває себе господарем життя – вважає себе сильною особистістю, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до власних цілей.

2.1.6. Їй притаманна керованість життя – впевненість у тому, що людина може контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Вважає вона, що некерованість життя – фаталізм, впевненість у тому, що людина не може свідомо керувати життям, що свобода вибору є ілюзією, тому вона не вважає, що планування майбутнього є безглуздом.

2.2. *Стиль життя*

2.2.1. Живе повноцінним життям (любить, вірить, надіється, реалізує своє Я, свою мудрість, працює, має справжні задоволення, творить, домагається результатів, має успіхи в житті).

2.2.2. Її життя спрямоване на перебування у пам'яті Божій, перетворення його з тлінного у нетлінне, а основна активність – на вдосконалення себе та поліпшення світу, втілення у світське життя віри, любові, свободи та відповідальності. Вона безпристрасно бореться зі злом у житті.

2.2.3. Відповідальна за своє життя, за свої життєві вибори, цінності, ідеали, конкретну поведінку. Вона усвідомлює, що ніхто і ніщо поза нею не може надати сенсу її життю і що тільки повна незалежність і відмова від міщанства можуть стати умовою для найефективнішої діяльності, що спрямована на служіння іншому.

2.2.4. Розуміє, що для досягнення повноцінності життя необхідна дисциплінованість, реалістичність і свобода не як анархія, а як можливість бути самим собою, не як згусток пристрастей, а тонко збалансована структура, яка в будь-який момент може зіштовхнутися з альтернативами – сприяти розвитку чи руйнувати, підтримувати життя чи смерть.

2.2.5. Вона прагне зменшити, наскільки можливо, свою скупість; послабити почуття невинності, звільнитися від ілюзій.

2.2.6. Різнобічний (бо всесторонній розвиток забезпечити неможливо) і постійний розвиток власної особистості – вища мета її життя. Це означає визволення, пошук себе і свого життєвого шляху, самоактуалізацію і розвиток усіх основних особистісних здатностей, що є обов'язковою умовою досягнення особистого щастя, відчуття задоволення від руху вперед, позитивних особистісних змін, переживання власної безмежності, нескінченності, невичерпаності, осмисленості життя. Проявляються це у: а) створенні життєдайних людських стосунків; б) існуванні та діяльності у злагоді зі власною сутністю; в) глибинній інтеграції з найважливішими реаліями власної сутності (ідентичністю, сутнісною діяльністю, смыслом життя); г) доланні психічних травм минулого; ґ) самопізнанні завдяки аналізу набутого життєвого досвіду.

Особистість розуміє, що тільки небагатьом вдається досягнути досконалості у всіх напрямках. Вона постійно збагачує свій життєвий досвід (якщо вже помиляється, то тільки один раз, використовує позитивний досвід і власний, і досвід інших людей). Розвиває свою фантазію, але не як відхід від нестерпних умов життя, а як передбачення реальних можливостей, як засіб, щоб врешті-решт змінити ці нестерпні умови. Її мета – досягнути життєвої мудрості.

2.2.7. Не прагне до захисту, оборони, бо вона ні з ким не воює, але й не дозволяє нападати на себе.

2.2.8. Має творчі (креативні) здібності як здатність до нових способів вирішення проблем, відмовляється від стереотипного мислення. Проявляються вони у: а) здатності до конструктивного та нестандарт-

ного мислення, діяльності та поведінки; б) усвідомленні та розвитку свого досвіду; в) генерації великої кількості ідей; г) гнучкості під час породження різноманітних ідей; г) оригінальності як можливості створення нестандартних вирішень проблемних ситуації; д) подоланні стереотипів під час розв'язання життєвих завдань; е) створенні оригінальних алгоритмів вирішення життєвих завдань; є) баченні нового та цікавого у повсякденних ситуаціях та видах діяльності, вміння відчувати інтерес до рутинних справ.

2.2.9. Має рефлексивні здібності – раціональне та емоційне осмислення своєї особистості, свого минулого (життєвого досвіду), теперішнього (діяльності, переживання, інтелектуальної активності) та майбутнього (життєвих планів та перспектив). Конкретно вони проявляються у: а) осмисленні своїх потреб, мотивів, почуттів, ціннісних засад вчинків та життєвих виборів, сенсу життя, життєвого самовизначення; б) творчій побудові життєвого шляху; в) осмисленні наявних можливостей; г) опануванні необхідними, але відсутніми зараз ресурсами; г) подоланні обмежень; д) адекватних очікуваннях щодо майбутнього. Завдяки рефлексивному ставленню до власного життя життєвий шлях перетворюється на об'єкт її творчої діяльності, вона стає його суб'єктом, психологічно готовою до майбутніх подій, попереджує ймовірні негативні ситуації.

2.2.10. Вона живе своїм ясним розумом і чужими переживаннями, бо найгірше, коли людина живе за своїми емоціями і чужим розумом. Її переживання здорові.

2.2.11. Конструктивна у всіх сферах життя: прагне досягати конкретних результатів у діяльності, у житті, працює на віддалений результат.

2.2.12. Любить життя у всіх його проявах, відчуває свою єдність зі всім, що сприяє його розвитку. Вона не прагне влади і не підтримує все те, що є мертвим.

2.2.13. Безпосередньо включається у життя, а в разі необхідності може виходити з потоку життя, щоб поглянути, збагнути, що відбувається з нею, куди несе її життєвий потік.

2.2.14. Вона відкрита до проблем свого життя (говорить із своїми проблемами на «ти»), здатна зосереджуватися на розв'язанні проблем.

2.2.15. Не взаємодіє з темними силами, бо розуміє, що зло і руйнування призводять до несправедливого життя, до деградації, а не розвитку.

2.3. Стосунки з іншими людьми

2.3.1. Вона максимально толерантна до інших людей, проявляє моральну визначеність.

2.3.2. Вірить в інших людей.

2.3.3. Високо оцінює інших людей.

2.3.4. Їй притаманна висока міра прийняття інших людей як неповторних індивідуальностей, здатна терпіти недоліки інших людей, прощати їх.

2.3.5. Вона здатна підтримувати міцні й глибокі особистісні стосунки, прагне до інтимності.

2.3.6. Виражає любов до інших людей, одночасно критично ставлячись до їх особистості та поведінки.

2.3.7. Не прагне обманювати інших, але й не дозволяє бути обманутою та наївною.

2.4. Взаємодія зі світом

2.4.1. Здатна реалістично сприймати світ таким, яким він є, а не у чорно-білих, яскравих чи зовсім темних кольорах.

2.4.2. Творчо ставиться до оточення, постійно поліпшує його (завжди щось творить у своєму житті).

2.4.3. На основі безпосереднього сприймання дійсності відкрито та вільно реагує на світ.

2.4.4. Поетично-піднесено, натхненно сприймає дійсність, здатна дивуватися, розуміє жарт, гумор. У неї свіжий погляд на світ, на своє життя та на життя інших людей.

2.4.5. Демонструє високий рівень автономності і протистоїть негативному впливу інших культур.

2.4.6. Вона відкрита світу, не займає захисну позицію щодо нього.

2.4.7. Відмовляється від підкорення, приборкання, експлуатації і руйнування природи, прагне зрозуміти природу і жити з нею в гармонії, їй притаманна висока міра прийняття природи, вона близька до неї.

Висновки. Запропонована схема характеристики повноцінно розвиненої особистості може стати основою для складання програми розвитку та саморозвитку здорової особистості, організації виховання і самовиховання в освітніх закладах різного рівня акредитації.

Список використаної літератури

1. Абульханова К. А. Акмеологическое понимание субъекта / К. А. Абульханова // Основы общей и прикладной акмеологии. – М. : РАГС, 1995. – С. 85–108.
2. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – Киев : Port-Royal, 1997. – 315 с.
3. Адлер А. Смысл жизни / А. Адлер // Философ. науки. – 1998. – № 1. – С. 15–26.
4. Александрова Л. А. К концепции жизнестойкости в психологии / Л. А. Александрова // Сибирская психология сегодня : сб. науч. тр. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2004. – Вып. 2. – С. 82–90.
5. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психол. журн. – 1994. – Т. 15, № 1. – С. 3–17.
6. Анцыферова Л. И. Человек перед лицом жизни и смерти / Л. И. Анцыферова // Российский менталитет: Вопросы психологической теории и практики : коллектив. моногр. – М. : Ин-т психологии РАН. 1997. – С. 44–55.
7. Ахмеров Р. А. Жизненные программы личности / Р. А. Ахмеров // Наука и практика. Диалоги нового века : материалы Междунар. науч.-практ. конф. Ч. 1. – Набережные Челны : Изд-во КамГПИ, 2003. – С. 3–4.
8. Битянова Н. Р. Психология личностного роста : практ. пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников / Н. Р. Битянова. – М. : МПА, 1995. – 64 с.
9. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека. Характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта, 1998. – 168 с.
10. Большакова А. М. Психологія особистісної реалізованості суб'єкта життєвого шляху : монографія / А. М. Большакова. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2011. – 312 с.
11. Васильева О. С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О. С. Васильева Е. А. Демченко // Вопр. психологии. – 2001. – № 2. – С. 74–85.
12. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности: проблематика исследований / А. И. Гусев // Практ. психологія та соц. робота. – 2007. – № 8. – С. 75–80.
13. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития : монография / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : МПСИ ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2006. – 496 с.
14. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
15. Колісник О. П. Психологія духовного саморозвитку особистості : монографія / О. П. Колісник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 386 с.
16. Кудрявая Н. В. Потеря смысла жизни как духовно-нравственный и медико-психологический феномен / Н. В. Кудрявая, К. В. Зорин // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска. В 2 ч. Ч. 2. – М. : Смысл, 2004. – С. 3–15.
17. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.

18. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
19. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь / Н. А. Логинова // Принцип развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 156–172.
20. Мадди С. Р. Смыслообразование в процессе принятия решения / С. Р. Мадди // Психол. журн. – 2005. – Т. 26, № 6. – С. 87–101.
21. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1997. – 430 с.
22. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 424 с.
23. Мистецтво життєтворчості особистості. В 2 ч. Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості : наук.-метод. посіб. / [кол. авт. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.] ; Ін-т змісту та методів навчання Міносвіти України. – К. : [б. в.], 1997. – 391 с.
24. Нартова-Бочавер С. К. «Coping Behavior» в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психол. журн. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20–30.
25. Низовских Н. А. Человек как автор самого себя: психосемантическое исследование жизненных принципов в структуре саморазвивающейся личности / Н. А. Низовских. – М. : Смысл, 2007. – 255 с.
26. Никитин Е. П. Феномен человеческого самоутверждения / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова. – СПб. : Алетейя, 2000. – 224 с.
27. Олпорт Г. Становление личности : избр. тр. – М. : Смысл, 2002. – 464 с.
28. Роджерс К. Взгляд на психотерапию / К. Роджерс. – М. : Издат. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
29. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія / М. В. Савчин. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.
30. Савчин М. В. Виміри духовного збагачення сучасної психології / М. В. Савчин // Психологія і суспільство. – 2011. – № 4 (46). – С. 52–72.
31. Сохань Л. В. Жизненная программа личности: структура и динамика жизненных целей / Л. В. Сохань // Жизнь как творчество. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 113–141.
32. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Ю. Степанов. – М. : Наука, 2000. – 174 с.
33. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
34. Томэ Г. Теоретические и эмпирические основы психологии развития человеческой жизни / Г. Томэ // Принцип развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 173–196.
35. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
36. Фромм Э. Гуманистический психоанализ / Э. Фромм ; сост. и общ. ред. В. М. Лейбина. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
37. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом. – М. : Независимая фирма «Класс», 1999. – 576 с.